

3.3. Магдебурзьке право в структурі історично-культурної спадщини малих міст України.

В 1983 році день 15 травня був закріплений Всесвітнім днем захисту прав споживачів. Поштовхом для встановлення такого Дня в календарі став виступ Президента США Джона Кеннеді в Конгресі США 15 травня 1962 року, в якому він дав характеристику поняття «споживач» та виділив основні права людини-споживача: на безпечне життя, на інформацію, на вибір і право бути почутим. Пізніше були добавлені право на освіту, на забезпечення базових потреб, на екологічно чисте природне середовище, на відшкодування збитків.

Правовий механізм захисту споживача в Україні на початку ХХІ ст. продовжує організаційно формуватись на європейських засадах прав людини. Йде формування сучасної системи взаємовідносин всіх учасників ринку – виробників, продавців, споживачів. Трансформація українського середовища в європейський економіко-правовий простір відбувається в специфічних соціокультурних умовах. Тому виникає потреба звернення до історичного досвіду захисту прав, наприклад, виробників-ремісників, продавців та покупців минулих століть, що закріплювались звичаєвим правом чи пізніше нормативним правом.

В Україні, здебільшого в її західній частині, з XIV ст. по початок ХІХ століття було поширене Магдебурзьке право. Згідно концепції Кобилецького М.М. на українських територіях діяли три моделі магдебурзького права. Перша модель функціонувала на заході України і була найбільш наближеною до устрою західноєвропейських міст. Інша модель була поширена на землях Великого князівства Литовського, сюди входило і місто Київ. Третя модель набрала чинності в містах Гетьманщини [6, с. 35]. Терміном «Магдебурзьке право» є фактично визначена загальна назва групи правових документів, які в різний час застосовувались у західноєвропейських містах Середньовіччя і Нового часу і пізніше в Україні. Аналогами «Саксонського зеркала» вважаються документи під назвами: «Швабське зеркало», «Німецьке зеркало». В сучасній вітчизняній дослідницькій літературі, на жаль, немає ідентичного

перекладу навіть назв документів магдебурзького права. Можна прочитати такі назви деяких юридичних документів Магдебурзького права: «Саксонський Вейхбільд», «Саксонське Зерцало», «Саксонське дзеркало», «Зерцало саксонів». Щодо походження такої назви переліку правових приписів, то в Німеччині терміном «зерцало» довгий час називався покажчик таможенних податків. А вже з XIV ст. за прикладом «Саксонського зеркала» «зерцалами» стали називати різні правові документи. Саме ж слово «зерцало» означає книгу вченого змісту чи правові документи.

Особливий інтерес, поряд із Литовським Статутом, викликають історичні джерела Магдебурзького права: «Саксонське дзеркало», «Порядок прав цивільних магдебурзьких», «Артикули права магдебурзького». Дослідник Магдебурзького права А.В. Резніков [17], стверджує, що переважно основними джерелами в Україні були відповідні переклади його основних текстів польськими юристами («Право цивільне хелмінське») і так звані підручні правничі витяги, складені юристами Гетьманщини на основі виданих перекладів. Саме надання містам України привілеїв на магдебурзькому праві є «не штучно привнесеним ззовні явищем, а імманентною потребою, сформованою в ході історичного розвитку», підкреслює Т. Гошко [2, с. 135], і «лише юридичним оформленням складних соціально-економічних та самоврядних процесів», уточнює Н.Савчук [18, с. 22].

Політико-правовий зміст ролі конкретних законодавчих документів Магдебурзького права розглядають сучасні вітчизняні історики права Т. Гошко [2] А.В. Грубінко [3], О.Г. Дарнопих [5], С.М. Іваницький-Василенко [7], М.М. Кобилецький [9], В.П. Киселичник [11], М.М. Капраль [8], Л. Косаківський [10], С.І. Климовський [12], О.В. Макаренко [14], А. Павлов [15], А.В. Панібудьласка [16], А.В. Резніков [17], Н.О. Савчук [18], М.М. Страхов [19], Ф. Фіночко [21] та ін. Дослідницька увага прикута переважно до аналізу ролі Магдебурзького права в організації самоврядування конкретних населених пунктів України в тому чи іншому столітті, його поширення в Україні та ліквідації. У працях цих авторів підкреслюється значимість Магдебурзького права для історичної можливості тодішньої України вже тоді ввійти у

західноєвропейський простір Новочасної епохи. Питання захисту Магдебурзьким правом виробників і покупців як елементу культурної спадщини міст України та його ролі у формуванні національних паростків європейського гуманізму ще не отримали належного розкриття в науковій літературі.

Загальновідомо, що право виконує ряд функцій, серед яких основними в науковій літературі визначають охоронну і регулятивну. Охоронна функція історично конкретизується через захист прав людини. Захист людини здійснювався в кожному епоху завдяки встановленню чітких прав і обов'язків особи. Сама процедура захисту прав конкретної людини чи групи людей вже здійснювала і регулятивну функцію права. Регуляція відносин притаманна економічній, політичній, моральній сферам людського життя. Тому історичний досвід захисту прав людини в Україні є важливою умовою формування у сучасного молодого покоління почуття національної гідності, патріотизму на засадах сучасних демократичних цінностей. Такий досвід є невід'ємною складовою культурної спадщини нашої країни.

Для того щоб забезпечити мінімальні умови розвитку міст України, литовські великі князі, польські королі, світські та церковні феодали надавали окремим українським містам можливість обмеженого самоуправління за Магдебургським правом. За різними джерелами Магдебурзьким правом були наділені близько тисячі міст і сіл всієї України. Тільки на території сучасної тернопільської області на той час таким правом володіли міста Теребовля (1389), Кременець (1431), Бучач (1515), Чортків (1522), Бережани (1530), Підгайці (1539), Тернопіль (1548) та інші населені пункти (в дужках вказано рік надання місту Магдебурзького права - авт.). «Правовий устрій таких міст був максимально наближеним до устрою німецьких, польських та інших європейських міст» - стверджує Кобилецький М.М. [9. с. 35]. Згідно приписів такого права з міста знімалась лише сума грошей, зазначених в привілеї, і одночасно міське населення звільнялось від управління та суду Великого князя чи королівського намісника, від натуральних повинностей і зобов'язувалась регулярно сплачувати в міську казну податки за право здійснення міської

торгівлі та організації того чи іншого ремесла [13, с. 332]. Український дослідник Н. Савчук стверджує, що «надання українським містам магдебурзького права певною мірою модифікувало вже існуючі форми самоуправління» [18, с.22]. Подібна організація економічних феодальних відносин у містах створювала територіальне соціально-правове поле захисту відносин усіх учасників тодішнього ринку - ремісників, продавців та покупців, чи, в місті самої громади від непомірних майнових претензій князя, феодала. Окрім того, самі територіальні міські громади мали юридичний захист від надмірного зовнішнього впливу у формі обкладання додатковим державним, князівським податком, чи від обмеження свободи ремісника розширювати виробництво, започатковувати нове ремесло, чи розпоряджатись результатом своєї праці на власний розсуд. На Лівобережній Україні, зауважує О. Макаренко, «більшість міст Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом, за винятком Києва, були містами так званого неповного магдебурзького права, де не існувало чіткого поділу між органами міського самоврядування, що використовували адміністративні і судові функції» [14, с.56]. Бо тут одночасно із приписами німецького магдебурзького права застосовувалися литовські статuti та українське звичаєве право.

Однією з особливостей розвитку частини українських міст було те, що церковні та світські феодали, окрім володіння своїми власними містами мали земельну власність і в королівських містах. Такі володіння називались юридиками і не підпорядковувались загальній міській адміністрації та суду. Мешканці юридиків обкладалися високими таможеними зборами при перетині кордонів цих територій. Наприкінці XVI ст. в Русько-Литовській державі почала посилюватись тенденція до збільшення обсягу прав не тільки міст, а й окремих дворів та сімей. Поступово йшло повне витіснення правами індивідуальних власників відносин, общинної власності та прав членів общини. Проте, начебто позитивний, з одного боку процес розширення земельних прав селянина як окремого господарника одночасно вів до його поступового закріпачення за окремим феодалом, загальнодержавним обмеженням свободи господарювання та можливості переходу від одного власника до іншого.

Захист прав общини чи конкретного ремісника або покупця здійснювався через механізм покарання за порушення конкретних норм життя, наприклад, у сфері виробництва чи купівлі. Використовувались покарання, що завдавали порушнику фізичного болю, або способи фізичної страти винного. Так у «Саксонському Вейхбільді» ст. 30. вказується право бургомістра міста контролювати дотримання правил торгівлі. І за порушення цих міських правил, зокрема, за обважування покупця, недопечений хліб, продане браковане (гниле) м'ясо та неправильні ваги бургомістр на свій власний розсуд міг накласти на порушника грошовий штраф або піддати тілесному покаранню. В Земському праві. (Кн. 3) «Саксонського Зерцала» ст.ст. 4, 5, 9, 20, 22, 23, 28 досить чітко визначають: відповідальність продавця за якість проданого товару; відповідальність жителя за недотримання даного ним слова при вирішенні спірних питань між ним і іншим жителем міста; в питанні володіння землею; щодо втрати чи збереження відповідних прав по народженню чи за здійсненні вчинки та ін. Захист прав покупців вже тоді був важливим елементом формування капіталістичної економіки.

В зазначених джерелах Магдебурзького права також чітко вказувались вимоги до якості того чи іншого товару, що продається, правила торгівлі товаром. Товар створювався для обміну, продажу. І вже в магдебурзькому праві демонструвалось розуміння відмінності між товаром і річчю. Так, земля була товаром, але не річчю. В «Саксонському зерцалі» Земське право в статтях 4,5 і 20 засвідчує розмежування речі і землі як товару. Товар є конкретним економічним благом, тому він вже тоді був одним із ключових елементів захисту прав покупців. Так міська влада формувала відповідну правову свідомість жителів міста на захист економічних прав людини. Проте, деякі дослідники наголошують, що «суд, застосовуючи до злочинця німецьке право, за яким належало суворо карати винного, потім вдавався до Литовського Статуту чи звичаєвого права й значно полегшував вирок (або навпаки)» [6].

Встановлення жорстких норм Магдебурзького права у світогляді тодішніх українців-мешканців малих міст утверджувалось, як засвідчують джерела, не одне століття. Перехід від звичаєвого права, сформованого

традиціями територій-поселень, до нормативного, регулятивного припису стосунків між виробником і покупцем закладав основи розуміння необхідності адміністративно-правового регулювання України. Виходить, що протягом декількох століть в багатьох містах України на основі Магдебурзького права формувалась культурно-правова традиція відносин між їх жителями. Звісно, традиції, особливо їх культурне значення, бувають різні. І чим більше вони прогресивні, тим більше виходять за межі життя окремих поколінь. Традиція вживання приписів Магдебурзького права виконала свою позитивну роль у наближення феодальної України до формуючих капіталістичних відносин західноєвропейських країн. Тому звернення сучасності до історії вживання Магдебурзького права в малих містах західної України збагачує досвідом сучасне формування адміністративно-правової системи на засадах європейської демократії і сприяє подальшому розвитку правової культури поколінь теперішніх.

Література

1. Бевз М. Магдебурзьке право та урбаністичний уклад приватного міста-резиденції XVII- XVIII ст. / М.Бевз // Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці, 2000р., Т.7, - с.68-75.
2. Гошко Т. Дискусійні питання історіографії Магдебурзького права // Четвертий міжнародний конгрес українців.Історія.-Ч.1. – Одеса; К; Львів, 1999.
3. Грубінко А.В. Магдебурзьке право в системі місцевого самоврядування України: історико-правовий аналіз / А.В.Грубінко. Х.В.Колотка // Інноваційні методи реформування правовідносин у сучасних умовах : матеріали міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф. 10 квіт. 2012 р. – Тернопіль. 2012.- С.3-7.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення. право./ Гуржій О.-К., 1996. – 222 с.
5. Дарнопих О.Г. Магдебурзьке право в Україні : історія і сучасність / О.Г.Дарнопих // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: (за матеріалами ХУ Харк. політолог. читань) .- Х., 2004.- С. 63-65.

6. Эйке фон Репгау. Саксонское зеркало. Земское право. Кн. третья (пер. проф. Л.И.Дембо) - электрон. ресурс.: [http // www. vostlit.info / Tekt / Dokument / Germany/ X111 / Sachsenspig...](http://www.vostlit.info/Tekt/Dokument/Germany/X111/Sachsenspig...)

7- Іваницький-Василенко С.М. Джерела Магдебурзького права в Західній Русі й Гетьманщині / С. М. Іваницький-Василенко // Правова держава.- К., 2001 – Вип. 12.- С. 123-131.

8. Капраль М.М. Функціонування органів влади Львова у XIII—XVIII ст.: (нарис історії інститутів магдебурзького права) / М. Капраль // Український історичний журнал. - 2006. - № 5. - С. 111-130.

9. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні / М.Кобилецький // Порівняльно-аналітичне право. 2003 - №3-1. - С.33-36.

10. Косаківський Л.Магдебурзьке право в Києві : історія і сучасність / Л.Косаківський. Р. Делімарський // Віче. - 1999.- № 5. - С.133-142.

11. Киселичник В. Про надання українським містам у XVI ст. Магдебурзького права / В.Киселичник // Право України. - 1996. №9. - С.82-84.

12. Климовський С.І. До питання про «обмеженість» Магдебурзького права середньовічного Києва / С. Климовський // Український історичний журнал. - 1997.-№4. - С.76-81.

13. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу / За ред. Б.Д. Лановика - К.: Вікар.1999.- С.332.

14. Макаренко О.В. Магдебурзьке право як основа самоврядування міст Гетьманщини / О.Макаренко // Юридичний вісник .2010.-№3 (6).-С.57-59.

15. Панібудьласка А.В. Магдебурзьке право - історичний досвід створення та функціонування демократичних інститутів в Україні / А. Панібудьласка // Проблеми становлення України як демократичної та правової держави: матеріали круглого столу (17 жовтня 2014 р.) (текст). - К.: Нац.акад. внутр.справ. 2014. - С.13-14.

16. Павлов А. Литовський статут та магдебурзьке право: їх роль у розвитку торгівлі і митної справи на Київщині (XV-XVII ст.) / А.Павлов // Право України. - 2003.- №10. - С.144-148.

17. Резніков А.В.Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис): Монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. / Резніков А.В.Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. - 208с.

18. Савчук Н. Магдебурзьке право в Україні, історія та сучасність / Н.Савчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права - 2002, - №1. - С .22-36.

19. Страхов М.М. Право в українських землях під час їх перебування у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (кінець ХІV – перша половина ХVІІ ст.) / М.М.Страхов, В.О. Румянцев // Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5 т.- Х., 2008. - Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. - С. 233-250.

20. Саксонский Вейхбильд. // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. (пер. Л.П. Галанзы , Л. И. Дембо) М. Гос. изд. юр. лит. 1961.(сетевая версия –Thietmar. 2004).

21. Фіночко Ф. Магдебурзьке право в Україні / Ф.Фіночко // Вісник Академії правових наук України. - Х., 2004. - №4. - С.54-61.